

Harbula Hajnalka

„Hát mi flakonyozunk...”¹

Beszámoló egy terepmunka eredményeiről

Jelen tanulmány a lakóhelyi szegregáció különböző formáit vizsgáló kutatás keretében jött létre. Egy roma telepen élő nagycsalád nőtagjainak példáján keresztül mutatja be az ott élők helyzetét, különös figyelmet szentelve a térbeli elkülönülés és ezáltal a külvilágtól való elszakadás mikéntjének. Továbbá reflektál arra, hogy a szegregálódás milyen szerepet játszik a formális és informális mindennapi stratégiák kialakításában egy olyan kontextusban, ahol a kisebbségi roma csoport egy többségi magyar környezet peremén él. Az általuk épített barakkokat a polgármesteri hivatal nem legalizálta, így az ott lakók nem rendelkeznek hivatalos iratokkal. Ennek következtében a roma közösség tagjai nem találnak fizetett munkát, gyűjtögetésből, alkalmi munkából élnek; munkatapasztalataikra elsősorban a kizsákmányolás jellemző. Az elemzés bemutatja, hogy míg 1989 előtt a nagycsalád tagjainak – különösen az itt élő nőknek – az adaptációs stratégiáit a valamennyire formalizált, fizetett munka határozta meg (például dolgoztak a köztisztasági vállalatnál és a vasútnál), addig az 1990-es évek első felét követően az informális stratégiák jellemzőek.

Kulcsszavak: nők és munkaerőpiac, család, területi szegregáció, létfenntartó gazdaság.

TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS: ROMA KÖZÖSSÉG TÖBBSÉGI MAGYAR KÖRNYEZETBEN

Ez a kutatás² egy olyan településen készült, amelynek lakossága másfél évtizede kevéssel haladta meg a 40.000 főt, ám az itt élők száma folyamatosan csökken. Az 1971 óta megyei jogú város a „Nagy medence”³ középső részén fekszik. Az itt élő roma családok több teletszerű lakókörnyezetben élnek:

- 1 *A Spatialization and racialization of social exclusion. The social and cultural formation of 'Gypsy ghettos' in Romania in a European context - SPAREX* (www.sparex-ro.eu) elnevezésű kutatási program 2011 októbertől és 2014 szeptembere között zajlik. A kutatásban résztvevő romániai és külföldi multidiszciplináris csapatot dr. Vincze Enikő vezeti. A támogatást a PN-II-ID-PCE-2011-3-0354-es számú szerződés értelmében a romániai Országos Tudományos Kutatási Hivatal biztosítja.
- 2 A SPAREX-kutatás öt romániai terepe közül az egyik az itt bemutatott közösség. Az alkalmazott módszer a többterepű etnográfia (*multi-sited ethnography*). A kulcsfogalmak nyújtotta keret a kutatás során elsősorban kvalitatív eszközök alkalmazását tette lehetővé. A terepmunka első lépéseként a város közintézményeinek alkalmazottaival készültek félig-strukturált interjúk, majd az itt nyert információk alapján került sor a mélyinterjúk felvételére a Nagyváros különböző elkülönített/elkülönülő, többségében romák által lakott területein. Ezt egészítették ki a többszöri látogatás alkalmával készített spontán beszélgetések jegyzetei. A tanulmány alapján szolgáló interjúk a 2012-es év folyamán készültek olyan emberekkel, akik a Nagyváros különböző, romák által lakott telepein élnek.
- 3 A szövegben minden földrajzi, település- és személynevet megváltoztattunk annak érdekében, hogy se a helyszínek, se az egyes személyek ne legyenek felismerhetők.

(1.) A településen belüli szegénytelep, melyet többségében romák laknak („Nagyvárosban” ilyen a Kissétányon található, a város központi területén elhelyezkedő, szociális lakásokat magába foglaló tömbház);

(2.) A város periférikus részén, a helyi önkormányzat által a romák számára kialakított telep (Nyár utca);

(3.) Szemirurális típusú közösségek (D. város és a Telep);

(4.) A szeméttelen („a bánya”) élő családok.

Minden itt felsorolt telep szegregált, az egészségtelen környezet, a decens lakhatás hiánya, valamint a munkalehetőség és az infrastruktúra hiánya jellemzi. Az általam vizsgált közösség biológiai rokonság mentén szerveződik. A szülők az 1950-es évek második felében migráns munkavállalóként lakóhelyet változtatva kerültek a „Telepre”⁴ és költöztek a „Sebes” patak partján található egykori vágóhíd kétszobás téglaházába. 2012-ben ugyancsak itt éltek 34 háztartásban⁵ a tizennégy, már itt született gyermek egy részével, valamint azok leszármazottaival és családjaival.⁶ A „kisfalvi” és „hosszúvárosi” születésű pár nagyvárosi letelepedése után több tíz éven keresztül a köztisztasági vállalat alkalmazásában utcaseprőként dolgozott:

„Ezek, ezek a nagyon szegény emberek, akik végül is úgy kerültek a Telepre a 60-as évek körül, és a köztisztasági vállalatnál dolgoztak. Tehát ezek mind munkásemberek voltak itt.” (nő, volt szociális munkás)

Jelenleg a harmadik generáció neveli gyermekeit a régi vágóhíd kétszobás lakása mellé épített deszkaházakban.

A család 1950-es évekbeli letelepedése legális keretek között történt. Az akkori néptanács utalt ki számukra egy, a falu szélén, a városközponttól három kilométerre fekvő helyet. A család bővülése lakhatási szempontból egyre inkább az informalitás irányába sodorta a nagycsalád tagjait. „Nem voltak ennyien. Mer, mer a fiatalok... tehát nem is volt hely, hogy sokan legyenek” meséli a szociális munkás.⁷ Az egykori téglaház mellé sorra épültek a deszkabódék, amelyek villanyárammal való ellátását egy közös villanyóráról húzott improvizált vezetékekkel oldják meg. A telep vízellátását egyetlen, a bejáratnál elhelyezett közkút látja el. Az épületek állaga leromlott, az általuk lakott területre a túlszűfoeltság jellemző. „Társadalmon kívüli” helyzetüket az általuk elfoglalt lakóhely pozíciója is bizonyítja: a városközponttól távol, csatornázás nélküli félig aszfaltozott zsákutca a falu szélén.

Az 1990-es évek közepén a telepen még csak három-négy család élt, majd a 90-es évek második felétől a kiscsaládok visszatértek a Telepre. A volt szociális munkás szerint ennek oka az

4 A Telep a városközponttól három kilométerre helyezkedik el északkeleti irányba a Sebes patak partján.

5 A polgármesteri hivatal alkalmazásában álló, jelenleg nyugdíjas szociális munkás közlése.

6 A telepen élő 34 családból kettő nem volt vérségi kapcsolatban a nagycsaláddal.

7 Kutatások igazolják azt a tényt, hogy az 1990-es éveket követő gazdasági változások legfőképpen a roma lakosságot érintették. A munkahelyek elvesztése, a tulajdon hiánya, valamint a csak rosszul fizetett munkákhoz való hozzáférés (Vincze 2011: 8) egyre erősebben kiéleződő társadalmi-gazdasági különbségeket idézett elő. Hasonlóképpen történt ez a vizsgált közösség esetében is.

1996-ban életbe lépett „szociális segélyezési törvény, amelyik kimondta, hogy az állandó lak-hely szerinti polgármesteri hivataltól lehet a segélyt kérni. S ezeknek az embereknek – Rovinari-ról, Târgu Severinről, tehát az ország minden részéről egy fél év alatt mind összeverődtek, mert – oda szólt a személyi igazolványuk, a Nagyváros 33-ba.” (nő, volt szociális munkás)

FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁK A MINDENNAPOKBAN

A Nagyváros lakossága többségében magyar etnikumú. A Sebes patak melletti telepen élő nagy-család és a többségi társadalom közeledése egyéni történetek mentén rajzolódik ki. Az emancipációs törekvésekben résztvevő társadalmi szereplők epizódszerűen jelennek meg az életükben, majd ugyanúgy távoznak.

Erre a kapcsolatfelvétellel jó példa a Nagyváros melletti Telep, ahol erős a római katolikus egyház határátlépési kísérlete, ugyanis egy ott szolgáló pap nyitott a Telepen élő közösség felé. Távozását követően ezt utódja nem folytatta, de a katolikus egyház helyét rövid időre átvette az ortodox vallás egyik képviselője, napjainkban pedig megjelentek a közösségben a neoprotestánsok képviselői is.

„*Hogy hívják ezt a pap bácsit?* Nem tudjuk. Hát ezt a fiataalt nem tudjuk, melyiket ide tették Tiszti helyett. *És akkor, amikor a Tiszti volt, akkor jártatok?* Elsőáldozónak jártam én. Tiszti bácsi jó lelkű vót. Ő segített is, meg így mikor karácsonykó’ vót, akkor hozott ilyen tőtelékes káposztát. Ő hozta az élelmeket. Igen. Hozta a csokit, s aszondja: rosszak voltak-e? S mink mondjuk: nem! Van, amikor van az ő apukája is. Csakhogy most már nem. Most már nem segít senki.” (nő, 28 éves)

Az iskola szintén fontos társadalmi faktor a helyi romák életében. Jelenleg az itt élő gyerekek szegregált iskolába járnak. Az alsó tagozatos képzés kimondottan roma diákok számára kialakított osztályokba várja a diákokat. A tíz év fölöttiek egy városszéli iskolában kapnak helyet.

„A gyerekek ingyen ételt kapnak, persze azzal a kondícióval, hogy iskolába kell menniük, ha nem, nem kapnak semmit. Tehát azt ott kapják az iskolába. Év elején cipőt veszünk nekük, ruhát veszünk nekük, tehát kapnak egy-egy ilyen bizonyos összeget, amit megint úgy oldunk meg, mert első alkalommal úgy volt, hogy megkapták a szülők a pénzt, hogy vegyék meg. ...Van a Nagyvárosban roma iskola. Csak az a helyzet, hogy 1-4. osztályosoknak van, általában. Kint Köröndön az 5-8.-ba is járnak, de ott már az 5-8.-nál elég jól megfogyatkozik a számuk.” (nő, volt szociális munkás)

A közösség felnőtt lakosságának nagy része írástudatlan. Ez megnehezíti a mindennapi megélhetést is. A helyi rendfenntartó erők időszakosan ellenőrzik a Telepet. Ők mint a hatalom képviselői román nyelven beszélnek. Velük a nagycsalád azon tagja tartja a kapcsolatot, aki a legjobban beszél románul.

„Ő a felelős. Hát azért, mert az még egy kicsit jobb, mint más. Nem iszik, nem ittkányos[?], s megérti a népeket. Ha kell takarítani az udvarokat, akkor nekiálunk, az egész takarítunk. *Mióta lett ő a főnök? Mióta meghalt édesapátok, vagy már előtte?* Előtte. Egy hónappal. *Addig édesapátok volt a...* Aha. *Melyik?* X. S ő lemondott, s akkor átadta csak a fiútestvérének. Hát az lemondott, mert nem tudott igen rományul is. S nem tudott igen értekezni. S nem tudott értekezni, hogy a zsaruk... Hát a zsarukkal, azzal nem tudott értekezni. Hát, ha kijönnek, s rományul úgy beszélgetnek, nem ért semmit. És ha tudnak is magyarul, nem szólnak elé magyarul. Ők rományul szólnak elé.” (nő, 46 éves)

A rendőrökön kívül az önkormányzat részéről csak a segítő szakma képviselője látogatja a Telepet. Mivel a közösség nagy része írástudatlan, nem beszéli a román nyelvet, valamint nem ismeri ki magát a bürokratikus rendszerek hálójában, a szociális munkás jelenléte nagy fontossággal bírt a Telep lakóinak az életében. Az egykori, jelenleg nyugdíjas hivatali alkalmazottról a közösség emléke pozitív képet őriz meg, olyan embernek írják le, aki gyakran járt ki hozzájuk, segítette őket ügyes-bajos dolgaik intézésében. A jelenlegi szociális munkásról azonban más a véleményük: „Hát hányszor bementünk a tanácshoz, valamit, hogy segítsenek. Egyáltalán nem segítettek. Hát XY jár ki, itt csak úgy ki, hogy: na mentek-e iskolába a gyerekek. Ennyit mond, s úgy mejen el a kocsival.”

A fent említett társadalmi szervezetek próbálkozásai nem hozták közelebb egymáshoz a Telep lakóit és a többségi közösség tagjait. Megtűrt csoportként élnek a jól körülhatárolt térben, külön oktatási intézménybe járnak a Telepen lakók és a többségi társadalom gyerekei, periodikus munkakapcsolatokat tartanak fenn egymással. Állandó bér munkakapcsolata a magyarokkal csak egy maritális asszimiláció révén a telep szomszédságában álló, magyarok lakta családi házba költözött nőnek volt, de az is urbánus környezetben.

„S nem is kérek. Hanem kérek a boltból. Akkor tudom, hogy egyik szombatról a másik, mer' egy hétre kap a férjem két s fél milliót, s az el is mejen, az már nem... Úgyhogy én keveset kapok, s a család [?]. Há' valamikor dolgoztam így az üzletbe, takarítottam. Városba. S akkor segítettek ennivalóval. Pénzt nem is adtak, de ennivalót igen. *Nem adtak pénzt a takarításért?* Nem, mer' ennivalót adtak. És én megértettem, hogy pénztől [pénznél] jobb, hogy elkölsünk, mint a... Megvót kenyér, s minden. Há' télen dolgoztam havat hánni, s akko' az üzlet előtt megseperni. Így. S akkor adtak kenyeret, tyúkaprólékot, ami kellett. Hagymát, pityókát, ezek nekem mind jók vótak.” (nő, 36 éves)

Az írástudatlanság, valamint a közösségi mediátor komoly munkájának hiánya miatt még azokhoz az erőforrásokhoz sem jutnak hozzá, amelyeket a jelenlegi romániai törvénykezés biztosít a szociálisan hátrányos helyzetű családok számára.

„De viszont mivel írástudatlanok, nem tudják követni azt, hogy személyazonosságjuk le van... tehát állandó... nem mondom én azt, hogy anyáskodást vagy felügyeletet igényelnek, de mindenképpen állandó kapcsolattartást és személyes kapcsolattartást. Követést. És sokszor az, hogy mondjad neki, hogy most ide kell menj, ezt kell csinálnál, több időt és energiát felemészt, mintha elmennél és helyette megcsinálnád.” (nő, volt szociális munkás)

Mindezt pedig tovább nehezíti a központosított bürokrácia:

„Míg az egyik papírját beszerzi, a másiknak lejár az érvényességi ideje, tehát annyi, annyi papírt kell összeszedni és folyamatosan igazolni a semmit... mert amilyen helyzetbe' ezek az emberek vannak, és 20 év alatt csak lefele csúsztak, előrelépés nem történt. Tehát ha nincsen semmilyen jövedelme, akkor a pénzügyről is háromhavonta kell igazolást vigyen, ha büntetése van kifizetetlen, nem adnak neki igazolást. Ezért nagyon sokan kiestek. Mert, ahogy most el van bürokratizálva a szociális segélyezés, abba bele van rokkanva mindenki. Nem csak a segélyezettetek...” (nő, volt szociális munkás)

Sem az 1989 előtti, sem pedig az azt követő időszak nem teremtett a Telepen élő romák, kiemelten pedig a roma nők számára olyan helyzetet, amely csökkentette volna a kialakuló területi elkülönülést. A Telep, bár adminisztratív szempontból a Nagyváros, tehát a város szerves része, alapvetően napjainkban is erősen rurális jellegű. A szocializmus idején innen vándorolt a Telepen élők egy része a városokba, majd az 1990-es évek elején megváltozott a vándorlási irány, és a városokból visszaköltöztek a falu szélén álló Telepre, ahol egyre nyilvánvalóbbá vált az elkülönülés. A hagyományos paraszti munkaformák – amint az a tanulmány későbbi részében kiderül – a Telepen élők esetében nem jellemzőek, mint ahogy az sem, hogy hagyományosan urbánus, elsősorban ipari munkán alapuló megélhetési forrásaik lennének. Szociális problémáik (munkanélküliség, inaktivitás, alapelátásból való kiszorulásuk stb.) koncentráltan jelentkeznek.

A NŐK HELYZETE A ROMA KISEBBSÉGI KÖZÖSSÉGBEN

Az 1990-es évek első felét érintő, a nők helyzetét vizsgáló 1999-es UNICEF jelentés több helyen hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás előtti nagyarányú foglalkoztatottság jövedelembiztonságot kínált a családok számára (UNICEF 1999). Ezt támasztja alá az általam vizsgált család példája is, ahol a szülők az 1950-es évektől a felsővárosi köztisztasági vállalatnál dolgoztak, a felnőttkorba kerülő gyerekek egy része szintén annál a vállalatnál helyezkedett el, de voltak, akik elvándoroltak, és máshol kerestek munkát. A család két nőtagja párválasztás után, munkahelyi migráció eredményeként jutott el egy másik városba, az ottani vasútnál talált munkát az 1989-es változásokig. Közülük egy nő került vissza a Telepre, egy pedig családjával jelenleg is a másik városban él.

„Én is dógoztam a vasutaknál. Hát, tíz éve, hogy dógoztam. Még a Ceau... Tizenkilenc évemet. Ceau idejébe' is dógoztam. Csak nem itt. X-ben. *Odavalósi volt a férje is?* Nem oda valósi vót. Y-i vót. *Hát hogy került oda?* Hát a férjem után. *Ez hányban volt?* Hát nem tudom aztat, mer'. Hát, a sínokat megcserélni, azokat a tranversákat kiizélni, amelyek e'vótak. A... olyan ütközés vót, hogy kellett menjünk éccaka is dógozni. *És az ura, az mit dolgozott?* Csak ottan, ő is. Amikor izét. Kitettek. S akkor eljöttünk a szülőházamba. *És akkor, amikor kitették s visszajöttek, akkor találtak valami munkát itthon?* Nem. Nem. Mert szívesen dolgoztam volna, persze, hogy szívesen dolgoztam volna, mer' annyi évet ledolgoztam, persze, hogy szívesen dolgoztam volna, hát én is kapjam meg a nyugdíjt úgy, mint más.” (nő, 46 éves)

Az 1990-es években drasztikus hirtelenséggel megszűnt munkahelyek miatt a családtagok visszatértek a nagycsalád biztosította hálóba. Munkát már nem találtak, mindennapjaikat a keresetnélküliség és a munkanélküliség határozta meg.⁸ Hasonló helyzet alakult ki itt is, mint amiről Messing és Molnár tesz említést a szegény családok megélhetési stratégiáit vizsgáló kutatási zárójelentésben: „A roma foglalkoztatás összeomlása törvényszerűen vonta maga után a roma családok elszegényedését, ami azonban nem pusztán anyagi elszegényedésüket jelentette, hanem a romák társadalomból való kirekesztődését is. A tartós, kiszámítható megélhetést biztosító munka nélkül maradtak számára gyakran a szociális transferek valamely formája jelenti az egyetlen biztonságos bevételt.” (Messing–Molnár 2010: 16)

Csakhogy a Telepen élő 34 család nagyon kis százalékban él szociális juttatásokból. A korábbi szociális munkás szerint „[e]gynek van nyugdíja, egynek özvegyi nyugdíja, és van vagy két-három család, ahol rokongyermekek vannak elhelyezve, hol gyámság, hol nevelőszülői felügyelet”. Az alapvető jövedelmi forrásuk a gyűjtögetés („Hát mi flakonyozunk, most kezdtük meg a flakonyozást. Hát akkor ő mejen [a férj] is, flakonyozni is és akkor én itthon maradok a kisgyerekekkel, a gyermekekkel, s mosok. Ezeket csinálom.”) és az alkalmi munka („Z-n dolgoztunk, pityókaszedni, ő is, s ők mentek tolázni⁹). A családon belüli munkamegosztás jól ismert gyakorlatát – amikor a nők számára elsősorban a háztartás a kijelölt terepe a munkának, és csak esetenként a jövedelemszerző tevékenység –, a fenti interjúrészlet is alátámasztja.

Állami támogatásban kevés család részesül, mezőgazdasági munkával terület hiányában nem foglalkoznak, és az állattartás is – mint a rurális közösségek egyik gazdasági tevékenysége – kevésbé jellemző. Társulásban (két-két család közösen) nevelnek egy-egy sertést, valamint vannak lovaik, amelyeket igavonásra használnak. Alapvető megélhetésük a gyűjtögetésből származik, ilyen a már említett a „*vasazás*” (vas gyűjtése) és a *flakonyozás* (műanyagpalackok gyűjtése)¹⁰, az őszi betakarítás alkalmával vállalt napszámos munka és a *tallózás* (az őszi betakarítás után kint maradt termés összegyűjtése). A gyűjtögetés e formáinak egy része engedélyezett, mint például a *tallózás*, amelyet a gazda jóváhagyásával végeznek, de nagy részük illegális. A vas és műanyagpalack gyűjtése például, mióta megjelentek a szelektív hulladékgyűjtők, nehezebbé vált. Mivel a Telepet körülvevő közösség, mint már említettük, rurális település, nem rendelkezik olyan forrásokkal (mint például a szeméttelep, lebontás alatt álló gyárak), amelyek lehetővé tennék a gyűjtögetést, így a telepiek a városban kénytelenek gyűjtögetni. Ezt azonban a szelektív hulladékgyűjtésen kívül megnehezíti az a tény is, hogy lovasszekérrel nem lehet a városba behajtani, így a szemeteskukákból egyenként összeszedett palackokat csak nehézkesen tudják nagy mennyiségben szállítani.

A gyűjtögetést mint jövedelemkiegészítő gazdasági tevékenységet több tereptapasztalat kapcsán ismerjük, ám az itt bemutatott helyzetben a felvázolt megélhetési stratégiák sajátosan nem

8 Hasonló magyarországi példáról számol be Koncz Katalin akkor, amikor a nők szegénységkockázatáról beszél, axiómaként megállapítva, hogy „a keresetnélküliség, a munkanélküliség a fő kockázati tényező a szegénnyé válásban.” (Koncz 2002: 71)

9 Toláz lásd tallóz, tallózás, szedegetés: a termés begyűjtése után a tarlón maradt termés összeszedése. “Rendszerint az illető falu, város, település szegényeinek a közösség vagy a földterület gazdája által hallgatólagosan megengedett foglalkozása.” (Ortutay 1982: 166)

10 2012 nyarán 1 kg műanyag palack 0,5 lej, 1 kg vas ára 0,8 lej volt.

a jövedelemkiegészítésre, hanem inkább a mindennapi élet túlélésére koncentrálnak. Állandóság nem jellemzi ezt a típusú jövedelemszerzést, esetlegességük a létbizonytalanságot támasztja alá. Ezeknek a munkáknak nagy részét nők végzik, a férfiak szerepe többnyire kimerül a már összegyűjtött palackok, termények szállításában. A nők mellett a munkákban a gyerekek is részt vesznek. Az ő feladatkörük a városi kukákból való műanyagflakon gyűjtése mellett kiegészül az utcán való kéregetéssel, valamint a templomban való koldulással. Ezek mind olyan munkák, amelyekre a családok a gyerekeket használják.

„Olyan gyerekek is vannak, hogy kódulnak. Még akko’ vót lelitva a templom, mikor mink koldultunk. *Ti is koldultatok a templomban?* Persze, nem szégyellem magam. Abból... ..éltünk, hogy kicsi pénzt gyűjtöttünk, s vásároltunk. Nagymisén. Minden vasárnap, pünkösdkor, szilveszter. Igen, de most már nem. *S ki tiltott le?* Hát, pap. S a rendőrök. Hogy nem szabad kódulni. ...kiülnek a rendőrök [?], s megbüntetik a szülőket. Van, amikor bemegyünk, s ott amikor jövünk ki, bent jók vagyunk, mikor jövünk ki, már bécsapják az ajtót, s akkor megszidja a pap bácsi őket.” (nő, 28 éves)

Az a tény, hogy az itt élők teljes mértékben kiszorultak mindenfajta formális, kereső tevékenységből, arra sarkallta őket, hogy kipróbáljanak újabb és újabb, a térségben fellelhető lehetőséget a jövedelemszerzésre. Így bővült az informális munkatípusok köre a gyűjtögetés, az alkalmi munka mellett a külföldi munkavállalással¹¹ is, aminek a kontextusát az adta, hogy a Nagyváros környéki többségi magyar társadalom tagjai már az 1990-es évek eleje óta vállaltak külföldön munkát. A célország legtöbb esetben Magyarország volt, ahova etnikai kötődésük miatt is vándoroltak.¹² Ez az etnikai migráció, valamint az alapvetően gazdasági célú mozgás kihatott a romák munkavállalási célú mobilitására is: ők is szerencsét próbáltak Magyarországon. Ez a mozgás azonban csak a közösség férfi tagjait érintette. A nők gyereknevelési kötelezettségeikre, és a házimunkára hivatkozva argumentálták otthon maradásukat.¹³ Tény azonban, hogy migráns tapasztalataikkal kapcsolatos narratíváik egyetlen negatív tapasztalatra, a külföldön felvállalt, de ki nem fizetett munkára épülnek, ez azonban olyan meghatározó élményként él a közösség emlékezetében, hogy többször már nem próbáltak sem ott, sem máshol munkát vállalni. A csoportosan Magyarországon munkát vállaló romák számára nem hozott sem gazdasági, sem presztízs-növekedést ez a tapasztalat.

11 A migráns munkaerőt vizsgáló kutatások Románia esetében megállapítják, hogy az első helyen szerepel a kibocsátó országok között, valamint azt, hogy a munkavállalók között jelentős számú a szakképesítés nélküli, az építőiparban és a mezőgazdaságban dolgozók száma (Feischmidt–Zakariás 2010: 157).

12 Feischmidt és Zakariás az etnikai migráció három típusát különbözteti meg: egyik számára a célország kiválasztása annak „kulturális vonzása következtében jön létre”; a másik, amikor a motiváció alapvetően gazdasági, és van amikor „a kisebbség integrálatlansága az oka annak, hogy egy kisebbség tagjai máshol próbálnak boldogulni” (Feischmidt–Zakariás 2010: 152–153).

13 A nők munkaerő-piaci integrációját Koncz háromféle „munkaerő-értékesítési stratégia kombinációként” írja le, így beszél (a.) folyamatos, megszakítás nélküli munkaviszonyról, (b.) kereső periódusok és rövidebb, hosszabb munkamegszakítás váltakozásáról, és a (c.) teljes életre szóló háztartásbeli státusról (Koncz 2002: 68–69).

„S máshova szoktak járni innen külföldre valahova? Magyarország. Igen. Hát én nem jártam soha. Én itt el vagyok izélve a gyerekekkel. *S akik Magyarba' jártak, azok hol dolgoztak?* Valahol disznókkal. Vágták a disznót. S vágóhídon is dógoztak. De akkor pénz nélkül jöttek haza... Hát úgy, hogy nem fizette ki a patron. Az egész cigány kiment, s pénz nélkül jöttek haza. *Jaj jaj jaj, s ez mikor volt?* Hát má' hat-hét éve, vagy miko' Négy, vagy három éve. Igen, három éve. *S akkor azóta már nem mer menni senki?* Azóta nem. S aztán nincs is buletinjük. S az is, hogy nincs is buletinik, hogy. S menjenek külföldre, mer' kell ez a rendes buletin, ez a kártyás buletin. De én is kimentem vóna, csak nincsen rendes buletinom. *Nem is volt rendes buletined soha?* Nem.” (nő, 46 éves)

Külföldi munkavállalásukat, amennyiben a közösség eddigi emlékét felülírják az esetleges pozitív egyéni tapasztalatok (egyetlen, Olaszországban munkát vállaló család több hónapos ott-tartózkodása), lehetetlenné teszi az a fent említett tény is, hogy a Telep lakói csak ideiglenes személyi igazolvánnyal rendelkeznek. A külföldre való alkalmi migráció, ami a már említett egyetlen család olaszországi vendégmunkáját jelenti, lokális hálózatok mentén jött létre. Aki pedig ezt létrehozta, egy – a közösségbe beházasodott, külső kapcsolatokkal rendelkező – személy.

„Hát ő kicsike vót, amikor elment az anyja. Most nem is ösmeri meg az anyját. Így telefonba beszélgettünk. *S ott Olaszországban hol, merre vannak?* Beneventoba. Hát elmentek Z városba, s Z városba a testvére jártak le, még most is ott vannak, s ott, aki vitte őt is, s kivitte a feleségit. Ilyetén mikrobusszal vitte ki. Száz eurót. Száz eurót kellett fizetni. Hát hitelbe kivitték és ott megadták. Hát van, a szivardohánnyal. Szivardohánnyal dolgoznak. Hát júniusban, hogy haza kell jöjjön, a gyerekek végett, hogy csináltasson pasaportot a gyerekeknek. *A gyerekeket is vigye ki.* Igen. Mer' a patron adott lakást. Igen. És hogy akarja a patron, hogy csináltasson buletint, ottan a, odavalósi buletint nekik.” (nő, 28 éves)

Az informális gazdaságban való részvétel néha még az egyik napról a másikra való megélhetés minimumát sem tudja biztosítani. A társadalom peremére szorult nagycsalád tagjai számára a lehetőségek korlátozottak. A munkaerőpiacon betöltött pozíció bizonytalanságának egyik oka az oktatási rendszerben való részvétel hiánya. Mindez összecseng a Messing és Molnár által megfogalmazott tapasztalatokkal, amelyek szerint „bár a romák alacsony foglalkoztatottsága nyilvánvalóan alacsony iskolai végzettségük következménye, kialakulásában más tényezők, így a roma népesség kedvezőtlen regionális elhelyezkedése, és mindenek előtt a velük szemben alkalmazott diszkrimináció is szerepet játszik...” (Messing–Molnár 2010: 16)

AZ OKTATÁSI RENDSZER SZEREPE

„*Hány gyerek járt iskolába a tizenégyből?* Hát, egyik se. Egy se. Egy járt, amellyik meghalt. Az tudott olvasni s írni. F. is tud egy kicsit olvasni, éppen egy kicsit tud olvasni. Hát akkor nem vót az a lehetőség, hogy járjunk iskolába, mint most, hogy. Akkor kellett fizessenek az iskolába, kellett megvegyék a füzeteket, könyveket, mindenfélét és annyi, tizenhárom gyereknek nem tudott édesanyám annyi

mindenfélét megvegyen. *De akkor is volt itt a faluban iskola?* Igen. Vót. Vót, de az már magyar iskola vót, nem ilyen cigányiskola. De egybe jártak a cigányok is és a magyarok is.” (nő, 28 éves)

Hasonló helyzetről számol be egy 2009-es, Románia több megyéjét érintő kutatás is (Vincze 2011: 43)¹⁴, amelynek eredményeként megállapítható, hogy a szülőket érintő alacsony oktatási részvétel a gyerekek szintjén reprodukálódik. A Vincze kutatásába bevont négy településen megkérdezettek 7 százaléka nem vett egyáltalán részt az oktatásban. A jelen vizsgálatban a nagyvárosi telepen élők esetében ez az arány sokkal nagyobb. A szülők 14 gyermeke közül egyetlen egy járt iskolába. A második generáció tagjai a helyi magyar többségű iskolába járhattak volna, de mint az a fenti interjúból is kiderül, ezzel a lehetőséggel nem tudtak élni. A család harmadik generációja esetében az oktatási rendszerből való kimaradás szintén megjelenik.

A MEZŐGAZDASÁG MINT MUNKALEHETŐSÉG

A régió nyújtotta gazdasági lehetőségekből kiindulva a telepen élők számára a mezőgazdasági áruterelés is potenciális kereső tevékenység lehetne. Bár a falu magyar többségű társadalmának gazdasági tevékenységére az elmúlt időszakban a földművelésen alapuló megélhetés volt a jellemző, a telepen élők elsősorban a földterület hiánya miatt nem integrálódtak ebbe a típusú munkavégzésbe. A mezőgazdasági munkákban az őszi betakarítás alkalmával vesznek részt napszámosként. Javadalmazásuk ilyenkor pénzben, valamint terményben történik. Az így megkeresett terményt a deszkából épített szobák közepén a földbe vajt vermekben helyezik el. A mezőgazdasági kistermelésbe csak napszámosként képesek bekapcsolódni a Telepen élő romák. Földterület és tőke hiányában nem tudtak mezőgazdasági tevékenységbe kezdeni sem a szocializmusban, sem az azt követő évtizedekben.

A támogatás mértéke és gyakorisága, valamint az egy térben való elhelyezkedés a Telepen élő család esetében elengedhetetlen fontosságú. A mindennapi élethez való adaptáció egyik feltétele – mint azt a továbbiakban látni fogjuk – az együttélés, aminek példája az, ahogyan a szocializmus időszakában a külvilághoz és a kihívásokhoz alkalmazkodva elvándoroltak, majd pedig az 1989-es változás után az újfajta kihívásokra válaszként visszakerültek a Telepre.¹⁵ Ez a rokonságon belüli támogatás, az erőforrások hiányában, elsősorban nem anyagi támogatást jelent. A segítség egyik jó példája az, amikor a telepen élő nukleáris családok gondozásukba veszik azokat a gyerekeket, akiknek szülei valamilyen oknál fogva (külföldi munka, válás, letöltendő börtön-

14 A könyv alapjául szolgáló projekt: *Egalitate prin diferență. Accesul femeilor române pe piața muncii* (Egyenlőség a különbség révén. Roma nők munkaerő-piaci hozzáférése). Kutatási területek: Jászvásár, Bukarest, Temesvár, valamint Kolozsvár roma közösségei.

15 Az 1989 előtti periódusban a saját közösség és a célközösség között kialakuló migráció típusait klaszszifikálva Sandu megkülönböztet rurálisból-rurálisba, rurálisból-urbánusba, urbánusból-urbánusba, valamint urbánusból-rurálisba történő vándorlást, és megállapítja, hogy a jelenség „azon folyamatok ellenőrizhetősége által, amelyek meghatározzák, makroszinten mint irányított folyamat jelenik meg.” (Saját fordítás) (Sandu 1984: 14)

büntetés stb.) már nem tudják a szülői feladatukat ellátni. Így került eltartásba a jelenleg legidősebb fiúhoz az elhunyt nővér két gyermeke, valamint egy egyedülálló nagymamához a külföldön dolgozó szülők két kiskorú gyermeke. Előfordul az is, hogy bűncselekmény miatt letöltendő büntetés idejére kerül a gyermek a rokonokhoz.

„Ez ilyen gyermeknevelés, mert a fiamtól elvették a nagygyermeket, még hat éves volt, és én gondoztam, most jár iskolába. Hát ő meg kicsike volt, amikor elment az anyja. Most nem is ösmeri meg az anyját. Így telefonba beszélgetünk. A nagyobbik az szereti az apját, ez szereti az anyját is.” (nő, 46 éves)

Ezek a vállalások többnyire formalizáltak, mint azt a fenti eset is jelzi. A gyermekek gondozásáért a két család állami támogatásban részesül. Előfordul azonban olyan eset is, amikor a szülők önkényesen döntenek arról, hogy informálisan elveszik a fiatalabbaktól a gyermek felügyeletét. Ezekben az esetekben a döntéseket általában a nagycsalád idősebb férfitagjai hozzák meg, a fiatalabb nők pedig nem kérdőjelezik meg azokat, alávetik magukat az apák által hozott döntéseknek. Ilyen például a következő történet is, amikor a 13 évesen első gyereket szülő lánytól apja elvette a gyermeket.

„Édesapám elvette. Sokszor fogtam én is, de a leginkább édesapám, mert kicsit tiltotta ő is tőlünk, mert azt mondta, hogy el akartunk vitetni. A leánkának mondtam, hogy édesapám mielőtt nem halt meg, örökké mondta, hogy »anyád el akart vitetni«. S a leánka a nevemre szólít. Aszondja: »Ha te el akartál vitetni, aszondja, soha semmit nem csinálok neked.« S akkor. Mert nem volt, lehetőségem nem volt, amiből növeljem, s nem is tudtam, hogy kell gyereket növelni.” (nő, 28 éves)

A fenti gyerekneveléssel kapcsolatos eset jól példázza azt, hogy a telepí közösségben élő nők döntései a férfiakénál szűkebb korlátok közé van szorítva. Annak ellenére, hogy nem csak gyermekeikről, háztartásukról, de párválasztásukról sem hozhatnak önálló döntést¹⁶, a munkaerőpiaci, a mindennapi megélhetést lehetővé tevő „egyensúlyteremtő funkció ellátását”, mint azt Koncz is leírja magyarországi példák mentén, így esetünkben is „a nőkre testálja a társadalom.” (Koncz 2002: 70)

A terepkutatás rávilágított arra, hogy a nemi egyenlőtlenségek különféle területeken, mint amilyen az oktatás, a fizetett munka, a családon belüli munkamegosztás stb., az elmúlt húsz év folyamán a telepen élők – főleg a nők – mindennapjaiban egyre élesebben van jelen. A megfigyelések alapján a közelmúltban Romániában a többségi társadalomban végbement változásokhoz ez a közösség nem tudott alkalmazkodni. A magára maradt nagycsalád saját erejéből próbálja túlélni a mindennapokat. Néha elengedi tagjait, akik szükség esetén visszatérhetnek. Bár történetünkben volt példa munkavállalási célú migrációra, a családtagok közötti interakció ak-

16 Párválasztás kapcsán mesélték azt a történetet, amikor a szülők nem fogadták el a fiatalok döntését, és a család férfitagjai fizikailag bántalmazták lányuk jövődöbéli férjét: „megverték, s akkor, hogy megverték, bevittek a rendőrségre, s a rendőrségnél is kérdezték, hogy ugye: szeretem? S azt mondtam: szeretem, no, rendben, nem szólnak semmit. De... úgyse voltak beleegyezve.” (nő, 28 éves)

kor sem szűnt meg. Megállapítható, hogy bár szerves egységként él ez a közösség és menedékként szolgál, a család alapvető szükségleteinek kielégítése – a hozzáférhető speciális szociálpolitikai eszközök (lakhatás, jövedelem, foglalkoztatás stb.) nélkül – nehéz.

A szociális ellátások igénylésének bürokratikus nehézségei, valamint kirekesztő jellege olyan tapasztalatokat nyújtott a Telep lakóinak, amelyek egybecsengnek a Szalai Júlia által *A társadalmi kirekesztődés kérdései az ezredforduló Magyarországon* című tanulmányban megfogalmazottakkal: a segélyezési rendszer kirekesztő, etnikai szelekció alapján működő intézmény, amely a legszegényebbeket tartja távol ettől a jövedelemszerzéstől (Szalai 2002).

ÖSSZEGZÉS

A Telep erősen rurális jellegű település, 1959 óta közigazgatásilag a szocializmus idején erősen industrializált Nagyváros része. Sok szegmens mellett a foglalkoztatottság is jól érzékelteti a két település közötti különbséget: a Telep és környéke történetileg elsősorban a mezőgazdaság, majd napjainkban a turizmus mentén alakítja ki a munkakapcsolatait, míg a Nagyváros gazdaságára a specializálódott ipar jellemző. Az 1989 előtti urbanizációs trendek eredményeként a rurális közösség struktúrája átalakult, a helyi parasztokból ingázó munkások lettek. A bemutatott nagycsalád női és férfi tagjai is munkások voltak 1989 előtt. Amikor már nem volt szüksége a társadalomnak az általuk végzett munkára, akkor immár munkanélküliként visszaköltöztek a Telepre (mint egyedüli lehetőség). Azóta informálisan építkeznek a szülői ház szomszédságában és a helyi gazdaság által számukra nyitva hagyott rés nyújtotta végső kereseti lehetőséget használva – vagyis a gyűjtögetéssel – próbálják túlélni a mindennapokat.

Egy tanácsi rendelet az 1950-es években a faluba költözött roma család számára egy periférián elhelyezkedő, funkcióját veszített, leromlott épületet rendelt ki lakóháznak. Az a tény, hogy ez a lakhely a falu szélén helyezkedik el (a városközponttól távolinak számító három kilométerre található), meghatározta azt a térbeli elkülönülést, amelyből a Telepen élő nagycsalád tagjai máig sem tudnak kitörni. Sem az 1989 előtti, sem pedig az azt követő időszak nem teremtett a telepen élő romák számára olyan helyzetet, amely csökkentette volna a kialakult területi szegregációt. Az általuk épített barakkokat a polgármesteri hivatal nem legalizálta, így az ott lakók nem rendelkeznek hivatalos iratokkal, ezért például nincs lehetőségük külföldön munkát vállalni. Az általuk végzett munkák korlátozottak (gyűjtögetés, alkalmi munka). A nők esetében halmozottan jelenik meg a diszkrimináció, és az elmúlt húsz évben végbement történések esetükben is igazolják azt a megállapítást, amely szerint „a háztartásbeli réteg újratermelődése a rendszerváltás terméke” (Koncz 2002: 70).

Az elemzésben bemutatott példák jól körülírják azt a tényt, hogy míg 1989 előtt a nagycsalád tagjainak, különösen az itt élő nőknek, az adaptációs stratégiáit a valamennyire formalizált munka határozta meg, addig az 1990-es évek eleje óta az informális eljárások a jellemzőek a közösségre. A gyűjtögetés és az alkalmi munka csak az informális gazdaságba való betagozódást teszi lehetővé számukra, amely azonban kiszolgáltatottá teszi őket, hiszen ez a pénzkeresési lehetőség néha az egyik napról a másikra való megélhetés minimumát sem tudja biztosítani a

számukra. A társadalom peremére szorult, kirekesztett nagycsalád tagjai számára a lehetőségek korlátozottak.¹⁷

BIBLIOGRÁFIA REFERENCES

1. Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó (2010). Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikái nemzeti és transznacionális térben. In: Feischmidt, Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 152–169.
2. Koncz Katalin (2002). A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei. *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*. 1. 59–86.
3. Messing Vera – Molnár Emília (2010). *Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etikai metszetekben*. Az OTKA 67898 sz., *Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etikai metszetekben* c. kutatásának zárójelentése; http://www.socio.mta.hu/uploads/files/archive/otka_zarojelentes.pdf (letöltve 2014. július 11-én)
4. Ortutay Gyula (szerk.) (1982). *Magyar Néprajzi Lexikon*. V. kötet. Budapest
5. Sandu, Dumitru (1984). *Fluxurile de migrație în România*. Román Szocialista Köztársaság Akadémiája, Bukarest
6. Szalai Júlia (2002). A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországn. *Szociológiai Szemle*. 4. 34–50.
7. UNICEF (1999). Women in Transition. The MONEE Project. Regional Monitoring Report Summary, 6. <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/monee6sume.pdf> (letöltve 2013. december 7-én)
8. Vincze Enikő (2011). *Accesul femeilor și bărbaților de etnie romă la muncă decentă. Viața cotidiană, politici și proiecte*. Desire Könyvkiadó, Kolozsvár

17 Koncz Katalin a következő három kritérium valamelyikének jelenlétekor véli megállapíthatónak a társadalmi kirekesztettséget: az adott csoport „1. nem részesedik a gazdasági fejlettség adott szintjén a társadalom rendelkezésére álló anyagi és kulturális javak, szolgáltatások egy főre jutó átlagának legalább felével, 2. nem rendelkezik a javak és szolgáltatások átlagos mértékének tartós birtoklásához szükséges hatékony érdekérvényesítési képességgel életpályájának minden szakaszában, 3. nincs lehetősége arra, hogy részt vegyen a teljes értékű állampolgári lét gyakorlásához szükséges politikai döntéshozatali folyamatokban” (Koncz 2002: 61). Az itt bemutatott csoport, ha egy képzeletbeli skálát állítanánk fel, a legrosszabb pozíciót foglalná el. Ők mindhárom kritérium alapján kirekesztettnek minősülnek.